

HAMMURABİ KANUNLARI'NDA VE TEVRAT'TA KADINLA İLGİLİ HÜKÜMLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ¹

İlknur GÜRGEN*

ÖZ

Bu çalışmada Hammurabi Kanunları'nda ve Tevrat'ta kadınla ilgili hükümlere bakılarak hukuk kuralları doğrultusunda kadının toplumdaki yeri ve önemi tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca iki tarihi kaynağın sunduğu veriler doğrultusunda karşılaştırmalı yöntem kullanılarak iki toplumun hukuk yapısı ve kadın algısı yönünden benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Hammurabi Kanunları, Tevrat
A REVIEW ON THE PROVISIONS ABOUT WOMEN IN HAMMURABI LAW AND TORAH
ABSTRACT

This study attempts to identify the social status and the societal significance of women with a view to rules of law based on provisions

*Arş. Gör. İlknur Gürgen, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, email: igurgen@uludag.edu.tr.

¹Konuyla ilgili literatüre bakıldığında bire bir bu başlık altında bir çalışmaya rastlanmamakla birlikte; Eski Mezopotamya kanunları ve İsrail Hukuku üzerine pek çok çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Hammurabi Kanunları'nın tercümesini yapan Mebrure Tosun ve Kadriye Yalvaç'ın Eski Mezopotamya Kanunları hakkında kaleme aldıkları *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammu Şaduqa Fermanı* adlı kitabı, yine Mebrure Tosun'un "Hammurabi Toprak Kanunları" isimli makalesi, Nazan Sünbül ve Elif Genca'nın tez çalışmaları, Hamide Topçuoğlu ve Yusuf Kılıç'ın makaleleri, Eski Mezopotamya Kanunları üzerine yapılan çalışmalar arasındadır. Tevrat'ta kadın konusunda ise Ahmet Gündüz, Musa Kaval, Hamide Topçuoğlu ve Sevde Yaman'ın çalışmaları dikkate değerdir. Bu çalışma oluşturulurken araştırmanın temel kaynakları olan Hammurabi Kanunları ve Tevrat'ın yanı sıra yukarıda adı geçen kişilerin çalışmalarından da faydalanılmıştır; Bkz. Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammu Şaduqa Fermanı*, TTK Yayınları, Ankara, 1989; Mebrure Tosun, "Hammurabi'nin Toprak Kanunları", *DTCF Dergisi*, C. 21, S. 3, 1963, ss. 127-141; Nazan Sünbül, "Eski Mezopotamya Kavimlerinin Hukukunda Kadının Toplumsal Statüsü (Sümer, Akad, Babil ve Asur)", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2014; Elif Genca, "Eski Mezopotamya'da Hukuk Hareketleri (Sümer, Babil, Eski İsrail)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2009; Hamide Topçuoğlu, "Eski İsrail Hukukunun Menşei, Hususiyetleri ve Hamurabi Kanunu İle Olan Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.1, C.5, 1948, ss. 284-322; Yusuf Kılıç, "Çivi Yazılı Hukukta Kölelere Verilen Cezalar", *Turkish Studies*, Vol. 8/7, 2013, ss. 283-292; *Kitabı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil)*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1958; Ahmet Gündüz, "Eski ve Yeni Ahid'in Kadın Anlayışına Mukabil Kur'an'ın Medeniyeti", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 19, S. 32, 2014, ss. 78-103; Musa Kaval, "İlahi Dinlerde Kadının Kıymet Problemi", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 55, 2016, ss. 306-324; Sevde Yaman, "Tevrat'a Göre İnsan Hayatı ve Onurunun Kutsallığı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 2, 2016, ss. 338-354.

related to women in the specific context of Hammurabi Law and Torah. In addition, any similarities and differences between two communities are investigated in terms of legal structure and perceptions of women using comparative method and through data presented by these two historical sources.

Keywords: Woman, Hammurabi Law, Torah

GİRİŞ

Hukuk kurallarının ilk defa nerede ve ne zaman ortaya çıktığı ve nasıl geliştiği bilinmemekle birlikte, toplumsal hayata geçişle beraber oluştuğu düşünülür. Yazının kullanılmasından önce örf-adet diye isimlendirdiğimiz aile ve toplum düzenini sağlayıp, bireylerin haklarını koruma amaçlı oluşturulan bu sözlü kurallar, zamanla yazıya geçirilmiş ve kanun adını almıştır. Hukukun ilk ve asıl kaynağı örf ve adetler; ikinci kaynağı ise kanunlardır.²

Hukuk tarihi açısından bir medeniyeti önce ya da öncü göstermek mümkün değilse de günümüze bolca delil ve vesika bıraktığı için ilk akla gelen Eski Mezopotamya uygarlıkları, özellikle de Sümerler'dir. MÖ 3 binlerden itibaren siyasi oluşumlar ve çivi yazısının kullanılması Sümer'de hukukun gelişimini hızlandırmıştır. Mezopotamya'daki hukuk ve kanun anlayışı yalnız Mezopotamya ile sınırlı kalmayıp Elamlar, Hititler ve Kenanlılar gibi komşu kavimlere de geçmiştir.³

Mezopotamya'da hazırlanan kanunlar sırasıyla Urukagina Talimatnamesi (yaklaşık MÖ 2400), Ur- Nammu Kanunu (yaklaşık MÖ 2100), Ana İttişu Serisi, Lipit-İştur Kanunu (yaklaşık 1920), Eşnunna Kanunları, Hammurabi Kanunları (MÖ 1760), Ammi Saduqa Kararnamesi ve Orta Asur Kanunları (MÖ 1700-1050)'dir.⁴ Bunlardan ilk üçü Sümerce yazılmışken geriye kalanlar Akadça yazılmıştır. Görüldüğü gibi kanunların en ünlüsü olan Hammurabi Kanunları Eski Mezopotamya'nın ilk kanunu değildir.⁵ Bu kanunlar, kendinden önceki

² H. Hande Duymuş Florioti-Gözde Demirci, "Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 54, 2013, s. 26; Emin Bilgiç, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi", *A.Ü. D.T.C. F. Dergisi*, XXI/3-4, Ankara, s. 103, 106, 107; Tosun-Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur*, s. 10; Yusuf Kılıç-Fatih Erdem, "Eski Mezopotamya Hukuku'nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 2, S.7, 2015, ss. 5-6.

³ Bilgiç, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde ...", s. 103, 106, 119; Kılıç-Erdem, "Eski Mezopotamya Hukuku'nda ...", s. 6.

⁴ Adı geçen kanunlarla ilgili tarihlendirmeler için bkz. Tosun- Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur ...*; Nafiz Aydın, *Hammurabi Yasaları*, Alfa Basım, İstanbul, 2016.

⁵ Kanunnamelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bilgiç, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde ...", s. 107-115; Tosun-Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur...*; Genca, "Eski Mezopotamya'da

Hammurabi Kanunları'nda ve Tevrat'ta Kadınla İlgili Hükümlerin Değerlendirilmesi

kanunların karışımı, yeniden düzenlenmiş geniş kapsamlı bir derlemesidir.⁶

MÖ 1792-1750 yılları arasında hüküm süren Babil'in altıncı ve en büyük hükümdarı Hammurabi'nin kanunları bir prolog (ön söz) ve epilog (son söz) ile 282 maddelik kanun metninden mürekkep üç bölümden oluşmaktadır. Giriş ve sonuç arkaik ve edebi bir üslup ile yazılmıştır.⁷ Hukuk edebi bir faaliyet olmasa da edebi bir dille yazıya geçirilir. Bu çerçevede, Hammurabi Kanunları'nın prolog ve epilog kısımlarının da destansı ve ilahi bir anlatımı vardır.⁸ Prolog kısmında Hammurabi, baş tanrı Marduk'u överek, Marduk ve adalet tanrısı Şamaş tarafından nasıl hükümdar seçildiğinden bahseder. Ayrıca Babil'e ve komşu şehirlere barış ve refahı getirip, şehirde adalet ve huzur tesis ettiğinden söz etmektedir: "*Vaktaki, Tanrı Marduk, halkı adil olarak idare etmek ve memleket idaresini ele almakla beni görevlendirdi, gerçeği ve adaleti memleketin diline koydum. Halkı memnun ettim halkın bedenini hoş ettim.*"⁹ Epilog kısmında ise aynı hususlar tekrarlanmakta ve ilave olarak, halkın şikâyetlerini giderdiğinden, zenginin fakiri, güçlünün zayıfı ezmesini engellediğinden bahseder. Epilog kısmında "*Gelecek günlerde sonsuzluğa kadar var olacak olan kral, stelimin üzerine yazdığım adalet sözlerini dikkate alsın. Koyduğum memleket kanunu ve kestiğim memleket hükümlerini değiştirmesin. Kitabelerimi kenara atmasın... Eğer o adam stelime yazdığım sözlerime dikkat etmezse lanetlerimi dinlemezse, tanrıların lanetlerinden korkmazsa, koyduğum kanunu ortadan kaldırırsa, sözlerimi tahrif ederse, kitabelerimi değiştirirse, yazılı ismimi silerse, kendi adını üstüne yazarsa, lanetlerden dolayı*

Hukuk ...", ss. 23-31; L. Gürkan Gökçek -Faruk Akyüz, "Sümer Kanunları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. IX, S. 1, 2013, ss. 2-7; Gürkan Canpolat, "Tarihî Seyir İçerisinde Hukuk Düzeni", *Adalet Dergisi*, S. 52, 2015, s.193.

⁶ Tosun-Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur...*, s. 10; Bilgiç, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde ...", s. 113; Ahmet Aras, "Ortadoğu İnanç Tarihinde İnsan Haklarına Bakış", *İnsan Hakları ve Din (Sempozyum) Bildiriler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları Yayın No. 105, 2010, s. 294; Genca, "Eski Mezopotamya'da Hukuk ...", s. 29; Tosun, "Hammurabi'nin Toprak Kanunları", s. 128.

⁷ Tosun-Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur...*, s. 7; Tosun, "Hammurabi'nin Toprak Kanunları", s. 129;

⁸ Genca, "Eski Mezopotamya'da Hukuk ...", s. 30.

⁹ Tosun-Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur...*, s. 9; Tosun, "Hammurabi'nin Toprak Kanunları", s. 129; Bilgiç, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde ...", s. 116; George E. Vincent, "The Laws of Hammurabi", *American Journal of Sociology*, Vol. 9, no 6, 1904, pp. 739; Donald G. McNeil, "The Code of Hammurabi", *American Bar Association Journal*, Vol. 53, No. 5, 1967, pp. 445.

onları başkasına yaptırırsa, o adam ister hükümdar ister bey ister Ensi (şehir beyi) veya adı ne olursa olsun, tanrıların babası saltanatımı ilan eden büyük Anum hükümdarlık nizamlarını ondan alsın, esasını kırsın, Tali'inin lanetlesin..."¹⁰ sözleriyle gelecekteki kralların ve insanların bu kanuna uyması öğütlenmekte ve kanunun yazıldığı anıtı tahrip edenin veya üzerinden Hammurabi'nin adını silen lanetleneyeceği bildirilmektedir.¹¹ Hammurabi Kanunları'nın esas metnini oluşturan kanun maddelerinin dili ise önsöz ve sonsözün aksine sade ve anlaşılırdır.

Yaklaşık 282 maddelik kanun metnine bakıldığında Hammurabi Kanunları hırsızlık, arazi işleri, ticaret, evlilik, ziraat işleri gibi çeşitli konuları kapsamaktadır.¹² Kanunda yer alan hükümler "*şumma*" (eğer) ifadesi ile başlamaktadır.¹³ Kanunların genelinde "eğer bir insan şu suçu işlerse, şu cezayı çekecektir" kalıbı görülür. Cezalarda büyük ölçüde kısasa kısas prensibi dikkati çeker.¹⁴

20. yüzyılın başlarına kadar İsrailoğulları Yakın Doğu'nun en eski uygarlığı olarak kabul edilmekte ve buna bağlı olarak Tevrat da yazılı hukuk kaynaklarının en eskisi olarak bilinmekteydi. Hammurabi Kanunları'nın keşfiyle, Musa'nın kanunundan daha eski bir hukuk sisteminin var olduğu tespit edildi. Bu gelişme hem İsrail hukukunun daha iyi anlaşılmasını sağladı hem de kendisinden önce var olan hukuk sistemlerinden ne ölçüde etkilendiğinin araştırılmasına olanak tanıdı.¹⁵

Tevrat'ın içeriği ve hükümlerinin Hammurabi Kanunları'na benzemesi akıllara Tevrat'ın kaynağı sorusunu getirmiş ve bu konuda üç görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki, Tevrat'ın özellikle de *Antlaşma Kitabı* kısmının doğrudan Hammurabi Kanunları'ndan alındığını ileri sürer. Tevrat'ın kaynağına ilişkin ikinci görüş ise Tevrat'ın doğrudan Hammurabi Kanunları'ndan alınmadığını ancak Tevrat'ın, her iki kanun metninden daha önce var olan ve Hammurabi Kanunları'na da

¹⁰ Ham. Kan. Epilog Kol. XLVIII, 59-74; Kol. XLIX, 18-52.

¹¹ Genca, "Eski Mezopotamya'da Hukuk ...", s. 30; Tosun-Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur...*, ss. 9-10; Tosun, "Hammurabi'nin Toprak Kanunları", s. 130; Bilgiç, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde ...", s. 116.

¹² Canpolat, "Tarihî Seyir İçerisinde ...", s. 194; Topçuoğlu, "Eski İsrail Hukukunun...", ss. 306-307; Bilgiç, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde ...", s. 113; Kılıç-Erdem, "Eski Mezopotamya Hukuku'nda ...", ss. 8-9.

¹³ Genca, "Eski Mezopotamya'da Hukuk ...", s. 30.

¹⁴ Duymuş-Demirci, "Çivi Yazılı Kanun ...", s. 27.

¹⁵ Topçuoğlu, "Eski İsrail Hukukunun...", s. 285; Genca, "Eski Mezopotamya'da Hukuk ...", s. 42.

Hammurabi Kanunları'nda ve Tevrat'ta Kadınla İlgili Hükümlerin Değerlendirilmesi

örneklik etmiş başka bir hukuk metninden etkilenerek oluşturulduğuna inanır. Tevrat'ın hukuki kaynağına ilişkin üçüncü görüş ise, hem Tevrat'ın hem de Hammurabi Kanunları'nın birbirinden ilgisiz ayrı ayrı kaynaklardan geldiği ve zamanın gereklerine göre oluşturulmuş, birbirinden bağımsız iki ayrı metin olduğuna ilişkindir. Bu görüşe göre her iki metnin ne doğrudan ne de dolaylı olarak birbiriyle alakası bulunmaktadır. İlk bakışta bir takım benzerlikler olsa da aslında iki toplum arasında sosyal ve kültürel alanlarda büyük farklılıklar bulunduğu ve hukukun sosyal hayatın bir ürünü olduğuna inanan bu son görüşe göre iki metnin aynı kaynaktan ya da birinin diğerinden esinlendiği düşüncesi kabul edilemez.¹⁶

Yukarıda özetlenmeye çalışılan sürece bakıldığında bilinen ilk yazılı hukuk örnekleri Eskiçağ'da Mezopotamya'da görülmüş ve bunların en ünlüsü Hammurabi Kanunları'nın bulunması ile Tevrat'ın en eski hukuk metni olduğu fikri de değişmiştir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada Hammurabi Kanunları ve Tevrat'ta kadınla ilgili hükümlere bakılarak iki hukuk metni arasındaki benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye ve Tevrat'ın Hammurabi Kanunları'ndan ne derece etkilendiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Hammurabi Kanunları ve Tevrat'ta kadınla ilgili hükümler incelendiğinde bu hükümlerin *kadının değeri meselesi, evlilik, boşanma, miras, zina ve cariyelik* başlıkları altında sınıflandırılabileceği görülmüştür. Aşağıda da bu başlıklar altında ele alınacaktır.

Bu noktada, kanun içeriklerinden önce, kanunu hazırlayan gücü anlamak gerekmektedir. Eskiçağ'da yönetim gibi, kanun koyma da bir güçtür. Eskiçağ'da bahsi geçen toplumlarda yönetim ve kanun koyma gücünün erkeğin elinde olduğu düşünülürse, koyduğu kanunların da yine kanunu yapanın ve hemcinslerinin haklarını ön planda tutacağı gayet açıktır. Kanun metinlerinin genelinde olduğu gibi, kadınların durumları bakımından da erkek lehine hazırlanmış olan kanunlar, erkek eliyle hazırlanmıştır. Bu kanunların temel amacı, tabii olarak erkeklerin rahatını sağlamak olacaktır.¹⁷

¹⁶ Genca, "Eski Mezopotamya'da Hukuk ...", ss.56-59.

¹⁷Ataerik Hellen ve Roma kanunlarında da benzer hükümlerin varlığını sürdürmesi yine kanun koyucu gücün erkek olmasına dayanmaktadır ve ileride toplumda cinsiyetler açısından bozulmaların sebebi de kanunların erkek bireylerin lehine hazırlanmış olmasıdır. Bkz. Palaz Erdemir, "Roma Vatandaş Hukukunun Konusu Olarak Kadın", 2016, ss. 1-3; Palaz

Kadının değeri meselesi

Kadın tarih boyunca erkeğe göre konumlandırılmış, özellikle ataerkil toplumlarda mağdur edilen taraf olmuştur. Yaradılışı, hayattaki işlevi, cinselliği ve daha pek çok özelliği erkeğe göre belirlenmiştir. İlk olarak Tevrat'ta kadına yönelik bahislere bakılırsa Tevrat'ta ilk kadın olan Havva'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığı yazmaktadır. Fiziki olarak erkeğe bağımlı olan kadının yaratılış sebebi Âdem'e yardımcı olmaktır: "*Sonra (Tanrı) Âdem'in yalnız kalması iyi değil dedi. Ona uygun bir yardımcı yaratacağım. Rab Tanrı Âdem'e derin bir uyku verdi. Âdem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp etle kapadı. Âdem'den aldığı kaburga kemiğinden bir insan yaratarak onu Âdem'e verdi.*"¹⁸ Görüldüğü gibi yalnız kalmaması ve kendisine yardım etmesi için yaratılan kadın başlı başına bir varlık olmaktan ziyade ikinci sınıf rol üstlenmiştir.¹⁹

Kadının değeri ile ilgili diğer bir husus da yasak meyve konusudur. Tanrı'nın emrine uymayan kadın, yasak meyveyi yediği gibi erkeğini de yoldan çıkartmıştır. Kendi suçuna erkeği yani Âdem'i de ortak etmiştir: "*Kadın ağacın güzel meyvesinin uygun ve bilgelik kazanmak için çekici olduğunu gördü. Meyveyi koparıp yedi. Yanındaki kocasına verdi, o da yedi.*"²⁰ Ölümsüz Âdem'i kandıran kadın günahına karşılık ağırlı doğum yapmakla cezalandırılmış ve lanetli kabul edilmiştir: "*Rab Tanrı kadına "Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim" dedi "Ağrı çekerek doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın, seni o yönetecek."*"²¹ Görüldüğü gibi kadın, Tevrat'ta erkeğini kandıran, suçuna ortak eden ve bu nedenle doğumda acı çekmek suretiyle cezalandırılan bir varlık olarak gösterilir. Kocasının kadını yöneteceği açıkça ifade edilen bu hükümde toplumda kadının erkekten daha aşağı bir yere konumlandığı aşikârdır.²² Erkeğin bedeninden yaratılan ve bu nedenle erkeğe bağımlı sayılan kadın, böylece Tevrat'ta ilk günahın tek sorumlusu, sıkıntı ve kötülüklerin ilk nedeni olarak görülmüştür.

Erdemir, Günday, Barman, "Cumhuriyetten İmparatorluğa Geçiş Döneminde Roma Şehirli Kadınının Değişimi", 2016, ss. 59-73.

¹⁸ Yaradılış 2: 18, 20-21.

¹⁹ Musa Kaval, "İlahi Dinlerde Kadının Kıymet Problemi", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 55, 2016, s. 308; Nazife Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve Din", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 9, 2010, s. 66.

²⁰ Yaradılış 3: 1-20.

²¹ Yaradılış 3: 16; Tekvin 3: 16; Kaval, "İlahi Dinlerde Kadının...", s. 309; Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve ...", s. 66.

²² Ahmet Gündüz, "Eski ve Yeni Ahid'in Kadın Anlayışına Mukabil Kur'an'ın Medeniyeti", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 19, S. 32, 2014, s. 83.

Hammurabi Kanunları'nda ve Tevrat'ta Kadınla İlgili Hükümlerin Değerlendirilmesi

İlk yaratılış ve ilk günah hususundaki negatif inancın kadının ikinci plana atılmasına dini açıdan meşruiyet kazandırdığı da söylenebilir.²³ Tevrat'ta kadına ait fizyolojik bir döngü olan âdet hakkında yazılanlar da dikkate değerdir: *"Adet gördüğü için kan kaybeden kadın yedi gün kirli sayılacak. Ona dokunan da akşama kadar kirli sayılacak. Adet gördüğü günlerde kadının üzerinde yattığı ya da oturduğu her şey kirli sayılacaktır. Kim kadının yatağına dokunursa, giysilerini yıkayacak, yıkanacak, akşama kadar kirli sayılacaktır. Kim kadının üzerine oturduğu herhangi bir şeye dokunursa, o da giysilerini yıkayacak, yıkanacak, akşama kadar kirli sayılacaktır. Kadının yatağındaki ya da oturduğu şeyin üzerindeki herhangi bir eşyaya dokunan herkes akşama kadar kirli sayılacaktır. Adet gören kadının kirliliği onunla yatan adama da bulaşır. Adam yedi gün kirli kalır ve yattığı yatak kirli sayılır."*²⁴ Yine kirli sayılmakla ve kadına biçilen değerle ilgili olarak şu örnek de önemlidir: *"Bir kadın hamile kalıp erkek çocuk doğurursa adet gördüğü günlerde olduğu gibi yedi gün kirli sayılacaktır. Kadın kanamasından paklanmak için otuz üç gün bekleyecektir. Ancak kız çocuk doğurursa, adet gördüğü günler gibi iki hafta kirli sayılacaktır. Kanamasından paklanmak için altmış altı gün bekleyecektir."*²⁵ Kadınların erkekten daha değersiz görüldüğü bu iki örnekte net bir şekilde anlaşılır. Ayrıca âdet dönemlerinde kutsal alanlara gitmesi yasaklanan kadınlar toplumsal yaşamdan uzaklaştırılmış, eve bağımlı hale getirilmiştir. Tanrı'ya adak adamak İsrail toplumunda yaygın bir mefhumdur. Bazen adak olarak bir kişi bile adanabilir. Bu hususta cinsiyet ve yaş aralığına göre bir değer belirlenmiş, bunu ödeyen kişinin Tanrı'ya birini adadığı varsayılmıştır: *"İsrail Halkına de ki, eğer bir kimse Rab'be birini adamışsa senin biçeceğin değeri ödeyerek adağını yerine getirebilir. Bu değerler şöyle olacak: Yirmi yaşından altmış yaşına kadar erkekler için elli kutsal yerin şekeli²⁶, kadınlar için otuz şekel; beş yaşından yirmi yaşına kadar erkekler için yirmi, kadınlar için on şekel, bir aylıktan beş yaşına kadar oğlanlar için beş, kızlar için üç şekel."*²⁷ Adak değerlerine bakıldığında kadınlar için neredeyse erkeklerin yarısı kadar değer biçildiği açıkça görülür.

²³ Kaval, "İlahi Dinlerde Kadının ...", s. 317.

²⁴ Levililer 15: 19-24; Gündüz, "Eski ve Yeni Ahid'in ...", s. 86.

²⁵ Levililer 12: 2-5, 18; Gündüz, "Eski ve Yeni Ahid'in ...", s. 87; Kaval, "İlahi Dinlerde Kadının ...", s. 313

²⁶ Şekel, yaklaşık olarak 8,44 gramlık gümüş para birimidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Sahillioğlu, "Dirhem", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 9, ss. 369.

²⁷ Levililer 27: 2-6.

*“Her erkeğin günde bir defa şu üç konuda şükür duasını dile getirmesi gerekir: Tanrı'nın kendisini İsrailoğlu'na mensup kıldığı, kadın olarak yaratmadığı ve kendisini cahillerden yapmadığı için.”*²⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere İsrailoğulları'nda eskiden erkek olmak bir lütuf, kadın olmak ise istenmeyen bir durumdur ve bu bakış açısı kutsal kitap ve aynı zamanda İsrailoğulları'nın hukukunun temel kaynağı olan Tevrat'ta açıkça dile getirilmiştir.

Hammurabi Kanunları'na bakıldığında ise kadının erkekten yaratılması, yasak meyveden dolayı suçlanması ve cennetten kovulması, lanetlenmesi ve âdet gördüğü dönemlerde necaset sayılması gibi konular yer almamaktadır. Hammurabi Kanunları daha çok kamusal alanla ilgilenmekte, aile ve özel hayata dair hususları Tevrat kadar derinlemesine irdelememektedir. Bundan yola çıkarak Hammurabi Kanunları'nda kadının değerini belirleyen şey erkeğe göre konumu değil toplumdaki rolü ve statüsüdür. Örneğin anne olan çocuk doğuramayandan; zina yapmayan zina yapandan; hür bir kadın cariyeyle daha değerlidir. Ancak Babil'in ataerkil yapısının kanun anlayışına da yansıdığı *“Eğer bir adamı, ödemediği borç yüzünden bir başka adam yakaladıysa, yakalanan adam karısını, oğlunu veya kızını para karşılığı kendi yerine veriyse veya hepsi hizmet için verildilerse, satın alanın evinde veya hizmet karşılığı tutanın evinde üç yıl çalışacaklar, dördüncü yılda kendilerine özgürlükleri verilecektir.”*²⁹ ifadesinin yer aldığı hükümde açıktır. Kanuna göre erkeğin ödeyemediği borcuna karşılık karısı ve kızı haczedilebilmektedir. Bu durumda baba aile reisi olarak mülkün, eşyanın, karısının ve çocuklarının sahibi durumundadır. Erkeğin borcunun hizmet karşılığında tazmin edilmesi esasına dayalı aile bireylerinin haczedilmesi, Sami toplumundaki aile reisliği algısını ve kadının toplumsal statüsünü açıkça yansıtır.

Evlilik ve boşanma

Mezopotamya toplumunda evlilik, soyun devamı ve mirasın aktarımı için bir gereklilik olarak görülmekteydi. Hammurabi Kanunları'nda evlenmenin ön şartı olarak evlilik sözleşmesi yapıldığı ve bu sözleşme yapılmadan evliliğin geçerli sayılmadığı, kadının resmi eş olarak kabul edilmediği ve nişan hediyesi diye adlandırılan belirli bir miktarda

²⁸ Talmud, Menahot, 43b; Gürhan, “Toplumsal Cinsiyet ve ...”, s. 66; Gündüz, “Eski ve Yeni Ahid'in ...”, s. 87.

²⁹ Ham. Kan. 117. mad.

Hammurabi Kanunları'nda ve Tevrat'ta Kadınla İlgili Hükümlerin Değerlendirilmesi

başlık parasının kızın babasına ödendiği görülmektedir.³⁰ Sözleşmeyle yapılan evlilik alış-veriş meselesi gibi görülmüş, kanuna uygun olması şartıyla iki tarafa da boşanma hakkı tanınmıştır. Eğer bir adam karısı çocuk doğuramadığı için boşanırsa kadının çeyizini iade etmek ve ona tazminat vermek şartıyla onu boşayabilirdi. Fakat boşanmayı kadın isterse erkek karısına bir şey vermeye mecbur tutulmazdı. Eğer ortada evlilik sözleşmesi yok ise zaten kanunca geçersiz sayılan evlilikte çift boşandığında birbirinden bir şey talep edemiyordu. Tıpkı evlilik gibi boşanma da şahitler huzurunda ve devletin resmi birimlerince yapılmış, böylece kadının bir takım hakları güvence altına alınmıştır.³¹ Kanun kocaya, karısını boşama hakkı vermesinin yanında istediği yaptırımda bulunabilme keyfiyetini de sunarken; erkeğin evliliğe itaatsizlik ve sadakatsizlik durumunda ise kadına sadece boşanabilme hakkı tanınmaktadır. Erkeğin belirli bir bedel ödeyerek kolayca boşanabilmesine karşın kadının boşanmayı talep edebilmesi için çok ciddi gerekçe sunması ve kendisinin masum olduğunun ispatının gerekmesi Babil toplumunun ataerkil yapısını gözler önüne serer.³²

Evlilik ve boşanma konusunda diğer bir önemli nokta da Mezopotamya toplumunda tek eşliliğin esas olmasıdır. Fakat bazı özel durumlarda yani kadının hasta ya da kısır olması durumunda erkek, yeni eşinin ilk karısına ömür boyu bakmayı kabul etmesi şartıyla ikinci bir kadınla evlenebiliyordu.³³ Bu durumda bile kanunlar kocanın hasta olan eşini boşamasına müsaade etmeyerek hasta olan eşine, hayatta olduğu sürece bakma yükümlülüğü getirmektedir. Devamında 149. maddede ise hastalanan ilk eş kocasının evliliğinden sonra onunla oturmak istemezse çeyizini tam olarak geri alıp baba evine dönebilmektedir. Burada kadının mağduriyetinin önlenmek istediği görülür.

³⁰ Ham. Kan. 128., 159. ve 160. maddeler; Hasan Ali Şahin -Hülya Kaya Hasdemir, "Eski Önasya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.38, 2015/1, s. 145.

³¹ İlgili hüküm Ham. Kan. 128. mad.; Ham. Kan. 145. mad.; Şahin- Kaya Hasdemir, "Eski Önasya Aile ...", s. 148, 154; Yusuf Kılıç-H. Hande Duymuş, "Eski Mezopotamya'da Din Kadınları (Rahibeler)", *TSA*, Yıl: 13, S.1, 2009, s. 162; Aras, "Ortadoğu İnanç Tarihinde ...", s. 294-295; Erwin J. Urch, "The Law Code of Hammurabi", *American Bar Association Journal*, Vol. 15, No. 7, 1929, pp. 440.

³² Roma da evlilik, boşanma ve ataerkil toplum yapısı konusunda benzer özellikler taşımaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Palaz Erdemir, "Roma Vatandaş Hukukunun ...", s. 8, 11; Palaz Erdemir vd., "Cumhuriyetten İmparatorluğa ...", s. 59.

³³ Ham. Kan. 148. mad.; Kılıç-Duymuş, "Eski Mezopotamya'da Din ...", s. 161.

Hammurabi Kanunları'nda evlilik ve boşanma konusunda yukarıda ele alınan hükümler görülürken Tevrat'ta bu konu nasıl ele alınmıştır? İsrail toplumunda çok eşliliğin hâkim olduğu ve bunun hukuka da yansdığı görülür. Tevrat'ın birçok bölümünde çok eşlilik göze çarpmaktadır. Mezopotamya toplumunun tersine kadına boşanma hakkı verilmediği, yalnızca erkeğin boşanma hakkı olduğu gibi Tevrat'a göre çocuğu olmadan kocası ölen bir kadın kayınbiraderi ile evlenmek, onunla gerdeğe girip soyunu devam ettirmek zorundadır.³⁴Ayrıca, "*Kâhinler fahişelerle, kirletilmiş kadınlarla, boşanmış kadınlarla evlenmeyecek. Çünkü kâhin Tanrı için kutsal olmalıdır.*"³⁵ hükmü ile dul kadınlara değer verilmediği ve hatta fahişeler ya da tecavüze uğramış kadınlarla birlikte diğer kadınlardan ayrı alt bir statüde konumlandırıldıkları görülmektedir. Başrahip ve rahiplerin de dul kadınlarla evlenmesi yasaklanarak toplum genelinde dullar ötekileştirilmiştir.³⁶

Miras

Hammurabi Kanunları'nda toplumdaki ataerkil yapının kadının mirastan faydalanıp faydalanamaması konusuna da yansdığı görülür. Kanuna göre bir baba öldüğünde miras sadece erkek kardeşler arasında paylaşılırken kız çocukları evlendirildiklerinde verilen çeyiz ile yetinip mirastan hak iddia edemiyorlardı. Bu durum küçük farklılıklarla din görevlisi kadınlar için de geçerliydi. Mesela "*Bir baba şugitum olan kızını kocaya verirken çeyiz verip mühürlü belge yazarsa baba öldüğünde kızı baba evi hissesinden pay almayacaktır*"³⁷ hükümden din görevlisi bile olsa kızların varis olamadığı anlaşılmaktadır.

Mirastan men etmeyle ilgili hükümlere bakıldığında ise sadece erkek çocuklar dile getirilmektedir: "*Eğer bir adam oğlunu mirastan mahrum etmeye karar verirse, yargıçlara 'oğlumu mirastan mahrum edeceğim' derse yargıçlar kayıtları araştırarak; eğer oğul, mirastan mahrum edilecek ağır bir suç işlememişse baba oğlunu varislikten mahrum etmeyecektir. Eğer mirastan mahrum edilecek kadar ağır bir suçu taşıyorsa birinci defa için affedilecek, eğer ağır suçu tekrar işlerse, baba oğlunu mirastan mahrum edecektir.*"³⁸ Görüldüğü gibi kız çocuklarına

³⁴ Yaradılış 38: 8, 9; Yasa 24: 1-4; Tesniye 24: 1-2; Gündüz, "Eski ve Yeni Ahid'in ...", s. 84; Gürhan, "Toplumsal Cinsiyet ve ...", s. 67;

³⁵ Levliler 21: 7.

³⁶ Gündüz, "Eski ve Yeni Ahid'in ...", s. 85.

³⁷ Ham. Kan. 183. mad.

³⁸ Ham. Kan. 168. ve 169. Maddeler.

Hammurabi Kanunları'nda ve Tevrat'ta Kadınla İlgili Hükümlerin Değerlendirilmesi

miras verilmediği için hükümlerde mirasın tek muhatabı olan erkeklerin adı geçmektedir.

Kanun maddelerinden dul kadınların da merhum kocasının mirasından faydalanmadığı görülmektedir: *"Eş çeyizini ve kocasının ona verip tablette yazdığı düğün hediyesini alacak ve kocasının meskeninde oturacak, yaşadığı sürece o evden faydalanacak fakat para karşılığı satamayacaktır. Terekesi çocuklarınınındır."*³⁹ maddesi dul kadınların kocasının yasal varisi olmadığına dair bilgiyi verir.

Tevrat'ta mirasla ilgili hükümlere bakılacak olursa, bir kadının babasının mirasından faydalanması hiç erkek kardeşinin olmamasına bağlıdır: *"İsrailliler'e de ki, Bir adam erkek çocuğu olmadan önce ölürse, mirasını kızına vereceksiniz, kızı yoksa mirasını kardeşlerine, kardeşleri yoksa amcalarına vereceksiniz."*⁴⁰ Görüldüğü gibi Tevrat'ta miras taksiminde de mağdur taraf yine kadındır. Erkek kardeşi olan bir kadın, babasının mirasından faydalanamaz.⁴¹

Zina

Toplumsal düzenin sağlanması amacıyla oluşturulan Hammurabi Kanunları topluma ahlaki bozukluğu getirdiği düşünülen zinaya karşı ağır hükümler içermektedir. Zina suç kapsamında değerlendirilen ve ölüm cezasının öngörüldüğü olgulardan biriydi. Evli bir kadının kocasını başka bir erkekle aldatması Hammurabi Kanunları dışındaki Eşnunna ve Orta Asur Kanunları'nda da ölümle cezalandırılmıştır:⁴² *"Eğer kadın kendini ve evini gözetmezse ve sokağa düşkünse evini dağıtıyor, kocasını küçük düşürüyorsa o kadını suya atacaktırlar."*⁴³ maddesi kadınların zina suçundan ölüm cezasının yanı sıra suya atılma şeklinde de cezalandırıldıklarına örnektir.⁴⁴

³⁹ Ham. Kan. 171b. mad.

⁴⁰ Çölde Sayım 27: 8-10.

⁴¹ Sayılar 27: 8; Gündüz, "Eski ve Yeni Ahid'in ...", s. 87.

⁴² *"Eğer mukavele özetini ve mukaveleyi babasına ve anasına yaptıysa ve onu aldıysa zevcedir. Başka bir adamın koinunda yakalanırsa ölecektir, yaşamayacaktır."*, Eşnunna Kanunları 28. madde; *"Eğer bir adamın karısı evinden çıkıp, bir adamın üzerine, onun oturduğu yere giderse, adam bir başka adamın karısı olduğunu bildiği halde onunla yatarsa adamı ve kadını öldüreceklerdir; eğer bir adamın karısı ile bir başka adam, ister genelevde, ister meydanda olsun, onun bir adamın karısı olduğunu bildiği halde yatarsa, adam karısına ne yapılacağını söylese, zina yapan adama da aynıni yapacaklardır. Eğer bir adamın karısı olduğunu bilmeden kadınla yatarsa, zina yapan serbesttir. Evli adam ise karısını suçlayarak ona istediği gibi muamele yapacaktır; Eğer bir adam, karısıyla bir adamı yakalarsa, suçlayıp, ispat ederse, her ikisini de öldürecekler, kocanın sorumluluğu yoktur..."*, Orta Asur Kanunları, Kol II. 13, 14, 15.

⁴³ Ham. Kan. 143. mad.

⁴⁴ Ham. Kan. 129. mad.; Aras, "Ortadoğu İnanç Tarihinde ...", s. 294.

Tevrat'ın değişik bölümlerinde yer alan *“Biri başka birinin karısıyla, yani komşusunun karısıyla zina ederse, hem kendisi, hem de zina ettiği kadın kesinlikle öldürülecektir.”*⁴⁵ *Eğer bir adam başka birinin karısıyla yatarken yakalanırsa, hem kadınla yatan adam, hem kadın, ikisi de öldürülecek. İsrail'den kötülüğü atacaksınız. Eğer bir adam kentte başka biriyle nişanlı erden bir kızla karşılaşır ve onunla yatarsa, ikisini de kentin kapısına götürecektir, taşıyarak öldürecekleriniz. Çünkü kız kentte olduğu halde yardım istemek için bağırmadı; adam da komşusunun karısıyla ilişki kurdu. Aranızdaki kötülüğü ortadan kaldıracaksınız*⁴⁶ *Zina eden kadının bal damlar dudaklarından, ağzı daha yumuşaktır zeytinyağından. Ama sonu pelinotu kadar acı, iki ağızlı kılıç kadar keskindir. Oğlum, neden ahlaksız bir kadınla coşasın, neden başka birinin karısını koynuna alasın?*⁴⁷ gibi ifadeler, Tevrat'a göre de zinanın büyük bir suç sayıldığını ve kocasının şerefine leke getiren kadınların ölümle cezalandırıldığını gösterir. Ayrıca Tevrat'ta, zıfah gecesi bakire olmadığı anlaşılan kadınların recmedilerek cezalandırıldığına dair ibareler yer almaktadır.⁴⁸

Cariyelik

Hammurabi Kanunları'nda cariyeliğe dair birçok hüküm bulunmaktadır. Bu durum toplumda kölelerin cariyeye olarak kullanılmasının hukuk kurallarına yansiyacak kadar yaygın olduğunun göstergesidir. Kanun metninden anlaşıldığı kadarıyla erkekler bir veya daha fazla cariyeye alabiliyor ve bunlardan çocuk sahibi olabiliyorlardı.

Kanunun ilgili hükmü şu şekildedir: *“Eğer bir adamın eşi ona çocuklar doğurursa ve kadın kölesi de ona çocuklar doğurursa baba sağlığında kölenin ona doğurduğu çocuklara ‘benim çocuklarım’ deyip eşinin çocukları ile birlikte onları sayarsa, sonra baba kaderine gittiğinde (öldüğünde) baba evinin malının içinden eşin ve kadın kölenin çocukları eşit olarak mal bölüşeceklerdir fakat eşin ilk oğlu, hisse içinden seçecek ve alacaktır. Eğer bir baba sağlığında ona çocuk doğuran kadın kölenin çocuklarına ‘benim evlatlarım’ demediyse, sonra baba kaderine gittiğinde baba evinin malından, kadın kölenin çocukları, eşin çocukları ile birlikte mal bölüşmeyeceklerdir. Kölenin ve çocuklarının özgürlüğü*

⁴⁵ Levliler 20: 10

⁴⁶ Yasanın Tekrarı 22: 22, 23, 24.

⁴⁷ Özdeyişler 5: 3, 4, 20.

⁴⁸ Çıkış 20: 14; Levliler 20: 10; Tesniye 22: 13-14, 20-21, 23-24; Tekvin 5: 18; Sevde Yaman, s. 350; Gündüz, “Eski ve Yeni Ahid'in ...”, s. 82.

Hammurabi Kanunları'nda ve Tevrat'ta Kadınla İlgili Hükümlerin Değerlendirilmesi

verilecektir. Eşin çocukları kölenin çocuklarına karşı kölelik için iddiada bulunmayacaklardır."⁴⁹

Toplumda cariyeliğin yaygın bir mefhum olduğu fakat yasalar önünde ilk eşin daha üstün kabul edildiği ve cariyelerin akıbetinin erkeğin inisiyatifine bırakıldığı görülmektedir. Bu da daha önce belirttiğimiz gibi toplumda erkeğin gerisinde yer alan kadının kendi toplumsal rolüne göre değerlendirildiğinin; örnekten de anlaşıldığı üzere yasal eşin cariyeden daha üstün konumda olduğunun işaretidir.

Tevrat'a bakıldığında da benzer durum söz konusudur. İsrailoğulları'nda cariyelik oldukça yaygındır ve bu durum hukuk metinlerine yansımıştır.⁵⁰ Tevrat'ta yer alan ifadeler incelendiğinde savaşta esir düşen ya da para ile satın alınan kadın kölelerin cariyeye sınıfını oluşturduğu; erkeklerin eşlerinin yanı sıra carileyelere de sahip oldukları; zenginlerin ve kralların daha fazla cariyesinin bulunduğu anlaşılır.

SONUÇ

Eskiçağ'da Güneybatı Asya toplumlarının kadına verdikleri önemi ya da biçtikleri değeri anlayabilmemiz için kanunlarına bakmamız yeterli olacaktır. Çünkü toplumda düzeni sağlayan kanunlar o toplumun sosyal, ekonomik ve siyasi yapısı hakkında da fikir verir.⁵¹

Tevrat ve Hammurabi Kanunları'ndaki kadınla ilgili hükümlerin karşılaştırılması, ikisinin birbirine büyük oranda benzediğini göstermiştir. Bu kadar benzer kanunlar geliştiren İsrail ve Babil birbirinden bağımsız mıdır? Bu mümkün gözükmemektedir. Hammurabi Kanunları Musa'nın doğumundan neredeyse bin yıl önceye tarihlenir ve Hammurabi döneminde Babil yakınlarında Ur'da yaşayan İsraililer'in bu kanunları bilmesi ve Filistin'e taşınması mümkündür. MÖ 2. binyılda ve sonrasında Babil kültürü Filistin toplumuna fazlasıyla nüfuz etmiştir. Yahudiler, MÖ 597'de Mısır'a geçmeden önce bu kültürle dolayısıyla da Hammurabi Kanunları ile uzun süre iç içe olmuşlardır. Tevrat'ta Çıkış 18. bölümün 16. kısmında

⁴⁹ Ham. Kan. 170. ve 171. maddeler.

⁵⁰ Tevrat'ta cariyelikle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. *Tekvin, 35: 22, Tekvin, 25: 12, Tekvin, 25: 26. Tekvin, 24: 35; 29: 24, 29; 30: 4, 9, 18, 43; 31: 33; 32: 5, 22; 33: 1, 2, 6; 35: 22; 36:12; Çıkış, 11:5; 20:17; 21:7; 21:20, 26, 27, 32; 23:12; Levililer, 19:20; 25:6, 44; Tesniye, 5:14, 21; 12:12, 18; 16:11, 14; 28:68; Hâkimler, 8:31; 19:1, 2, 9-10, 19, 24-30; 20:6; Rut, 2:13; I. Samuel, 1:16, 17; 8:16; 25:24; 26:41; 28:21; II. Samuel, 3:7; 5:13; 6:20-22; 14:6-7, 15-16, 19; 15:6; 16:21; 20:3, 17; 21:11; I. Krallar, 1:13, 17; 11:1-4; II. Krallar, 4:2, 16; 5:26; I. Tarihler, 1:32; 2:46; 7:14-16; II. Tarihler, 28:10; Ezra 2:64.*

⁵¹ Şahin- Kaya Hasdemir, "Eski Önasya Aile ...", s. 144; E. A. Speiser, s.539;

Musa ve yaşlıların Babil kanunlarını örnek alarak karar verdikleri ve hüküm verdikleri yazmaktadır. Zamanla Eski Ahit'in adı geçen bölümlerinde yazılı hale getirilen kanunlar İsrail'in uzun süredir aşına olduğu Babil kanunlarına doğal olarak benzer.⁵²

Tarihi süreçte Filistin'de Babil kültürü, İsrailoğulları'ndan daha önce var olmuştur. Bu nedenle Kenan Bölgesi'nde yaşayan toplulukların Hammurabi Kanunları'nı bilmesi ve münakaşa, cezalandırma işlemlerinde kullanmaları çok doğaldır. Mısır'da yüzyıllarca kölelik ve çölde kırk yılın ardından çok yüksek bir medeniyet kuramayan İsrailoğulları'nın buldukları topraklarda hâkim olan yüksek kültürden etkilendiği açıkça görülür. İsrailoğulları'nın Kenan kültür ve medeniyetine uyum sağladığı düşünülür. Bu durum, Tevrat ile Hammurabi Kanunları arasındaki ilişkiyi ve benzerliği en iyi şekilde açıklar.⁵³

Mezopotamya kavimlerine ve İsrail hukukuna ait kanunlar, uygulanmış olsun veya olmasın toplumların karakterini önemli derecede yansıtmakta ve söz konusu toplumlarda kadının toplumsal statüsüne dair önemli veriler sunmaktadır. Sonuç olarak kanun metinlerinde kadının toplumsal statüsüne işaret eden evlilik, boşanma, aile, miras gibi konularda kadının toplumda erkeğin gerisinde ve aşağısında bir konumu temsil ettiği ve bu durumun iki kanun metninde de benzerlik gösterdiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

ARAS Ahmet (2010), "Ortadoğu İnanç Tarihinde İnsan Haklarına Bakış", *İnsan Hakları Ve Din (Sempozyum) Bildiriler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları Yayın No. 105, ss. 292-299.

ATEŞ Hamza-Soner Ünal (2004), *Devletin Doğduğu Yer: Antik Çağ Ortadoğusu'nda İdari Hayat*, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 8, ss. 21-42.

BİLGİÇ Emin, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Anlayışı ve An'anesi", *A.Ü. D.T.C. F. Dergisi*, XXI/3-4, Ankara, ss. 103-119.

CANPOLAT Gürkan (2015), "Tarihî Seyir İçerisinde Hukuk Düzeni", *Adalet Dergisi*, S. 52, ss. 193-201.

⁵² George S. Duncan, "The Code of Moses and the Code of Hammurabi II", *The Biblical World*, Vol. 23, No. 4, 1904, s. 277;

⁵³ Duncan, "The Code of Moses...", ss. 277-278; Topçuoğlu, "Eski İsrail Hukukunun...", s. 286.

Hammurabi Kanunları'nda ve Tevrat'ta Kadınla İlgili Hükümlerin Değerlendirilmesi

DUNCAN George S. (1904), "The Code of Moses and the Code of Hammurabi II", *The Biblical World*, Vol. 23, No. 4, ss. 272-278.

DUYMUŞ FLORIOTI H. Hande-Gözde Demirci (2013), "Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 32, S. 54, ss. 26-40.

GENCA Elif (2009), "Eski Mezopotamya'da Hukuk Hareketleri(Sümer, Babil, Eski İsrail)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

GÖKÇEK L. Gürkan-Faruk Akyüz (2013), "Sümer Kanunları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. IX, S. 1, ss. 1-9.

GÜNDÜZ Ahmet (2014), "Eski ve Yeni Ahid'in Kadın Anlayışına Mukabil Kur'an'ın Medeniyeti", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 19, S. 32, ss. 78-103.

GÜRHAN Nazife (2010), "Toplumsal Cinsiyet ve Din", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 9, ss. 58-80.

KAVAL Musa (2016), "İlahi Dinlerde Kadının Kıymet Problemi", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 55, ss. 306-324.

KILIÇ Yusuf - H. Hande Duymuş (2009), "Eski Mezopotamya'da Din Kadınları (Rahibeler)", *TSA*, Yıl: 13, S.1, ss. 159-178.

KILIÇ Yusuf (2013), "Çivi Yazılı Hukukta Kölelere Verilen Cezalar", *Turkish Studies*, Vol. 8/7, ss. 283-292.

KILIÇ Yusuf (2015), Fatih Erdem, "Eski Mezopotamya Hukuku'nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar", *Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi*, C. 2, S.7, ss. 1-30.

Kitabı Mukaddes: Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1958.

MCNEIL Donald G. (1967), "The Code of Hammurabi", *American Bar Association Journal*, Vol. 53, No. 5, pp. 444-446.

PALAZ ERDEMİR Hatice (2016), "Roma Vatandaş Hukukunun Konusu Olarak Kadın", *Tarih Dergisi*, Sayı 63 (2016 / 1), İstanbul 2016, s. 1-26.

PALAZ ERDEMİR Hatice, Günday Onur, Barman Nurcan (2016), "Cumhuriyetten İmparatorluğa Geçiş Döneminde Roma Şehirli Kadınının Değişimi", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın*, Editör Osman Köse, Samsun, 59-73.

SAHİLLİOĞLU Halil, "Dirhem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, ss. 368-371.

SPEISER E. A. (1963), "Cuneiform Law and the History of Civilization", *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol.

107, No. 6, Cuneiform Studies and the History of Civilization, pp. 536-541.

SÜNBLÜ Nazan (2014), "Eski Mezopotamya Kavimlerinin Hukukunda Kadının Toplumsal Statüsü (Sümer, Akad, Babil ve Asur)", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

ŞAHİN Hasan Ali - Hülya Kaya Hasdemir (2015), "Eski Önasya Aile Hukukunda Nafaka, Tazminat ve Mal Paylaşımı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.38, 2015/1, ss. 143-156.

TOPÇUOĞLU Hamide (1948), "Eski İsrail Hukukunun Menşei, Hususiyetleri ve Hamurabi Kanunu İle Olan Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S.1, C.5, 1948, ss. 284-322.

TOSUN Mebrure (1963), "Hammurabi'nin Toprak Kanunları", *DTCF Dergisi*, C. 21, S. 3, 1963, ss. 127-141.

TOSUN Mebrure-Kadriye Yalvaç (1989), *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammu Şaduqa Fermanı*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

URCH Erwin J. (1929), "The Law Code of Hammurabi", *American Bar Association Journal*, Vol. 15, No. 7, pp.437-441.

WINCENT George. E. (1904), "The Laws of Hammurabi", *American Journal of Sociology*, Vol. 9, No. 6, pp. 737-754.

YAMAN Sevde (2016), "Tevrat'a Göre İnsan Hayatı ve Onurunun Kutsallığı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 2, ss. 338-354.

YILMAZ Bedriye Özçelik (2009), "Tarihsel ve Teolojik açılarından Kadının Örtünmesi Sorunu", *İslami İlimler Dergisi*, Yıl:4, S. 1-2, ss. 329-346.